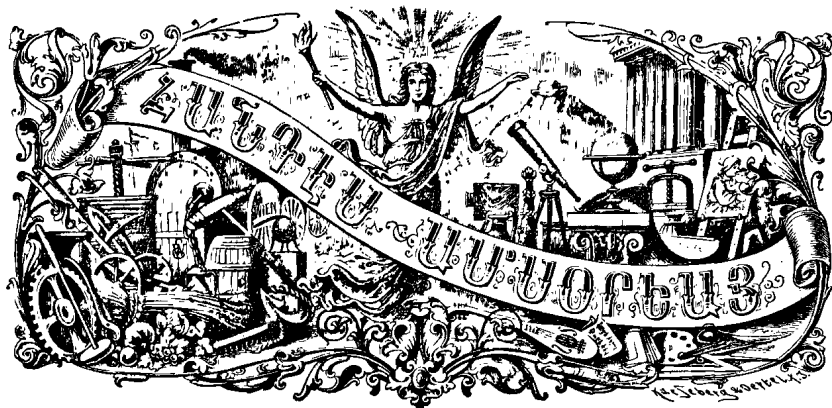

ԲՐՈՐՑԱԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Ժ. ՅԱՐԻ 1896

Տարեկան 10 ֆր. տակ — 4 դր.:
Վեցամսեայ՝ 6 ֆր. տակ — 2 դր. 50 կ.:
Մէկ թիւ կ'ալիւմէ 1 ֆր. — 50 կոպ.:

ԹԻԻ 7, ՅՈՒՆԻՍ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՌԻՂԵԳՐԱԿԱՆ

ԿՈՒԿԱՍԵԱՆ ԼԵՐԱՆՑ ՄԷՋ

(Ը—ս—ն—ի—թ—ն—)

Ե.

եր կառքը կը շարու-
նակէ ապահով ըն-
թացքով յառաջա-
նալ: Մենք դարձեալ
ձորի մէջ ենք մտած,
բայց այս՝ Դարեալի
ձորին չի նմանիր:
Այստեղ թէ երկու
կողման ժայռերն իրարմէ բա-
ական հեռու են, որով եւ
աւելի լոյս կը մանէ ներս, թէ

տեղ շն գիրքն եւ տեսարաններն այնչափ
վայրենի չեն, եւ թէ նոյն իսկ Տերեք ալ
խնդրեցած՝ աւելի հանդարտ ընթացք ունի:
Այստեղ մինչեւ անգամ՝ բնակութիւն ալ
կայ, ժայռերու ծայրը, ապառաժներու գլխին՝
գիւղական հիւղիկներ կը տեսնուին, կարծես
գամուած լեռի քարերու վրայ, ահարկու ա-

մայութեան մէջ: Այս հիւղիկները ըննական
գիւղացիներու բնակարաններ են, առանց որեւէ
բուսականութեան. եւ իբրեւ ապրուստի միակ
միջոց՝ քանի մի փոքր հողաբաժիններ միայն ու-
նին իրենց ետեւը: Եւ այս պաղ, տխուր, ժայ-
ռապատ խրճիթներու մէջ վրացեղ լեռնցիս սո-
վորած է անցընել իր կեանքը: Տասնեակ տարի-
ներ, յառաջ անոր արուեստն աւազակութիւն էր,
իսկ այժմ՝ ստիպուած է ծանր աշխատութեամբ
իր կտոր հացը ձարել. աւազակութեանը ժա-
մանակ միշտ կարօտ եւ ողորմելի էր, այժմ ալ
աղքատ եւ թշուառ է, եւ դարձեալ՝ ինչպէս
միշտ, անհոգ է եւ անարտունջ կը տանի իր
խեղճ վիճակը:

Անցանք ձորը. ձանապարհն սկսաւ դար-
ձեալ վեր հանել զմզէ: Ցուրտն անտանելի կը
նեղէ, թէեւ ամէն կերպով պատսպարուելու հոգ
կը տանինք. մենք եւ մեր Խ—Ֆ—Էները գրեթէ
անբաժին ամբողջութիւն մը կը կազմէինք: Յա-
կարծ կառքը կանգնեցաւ. հասեր էինք Կ—Է
արանը, ծովու երեսէն 6500 ոտք բարձր:

Կորիի կայարանն իր ետեւի կարմիր պոր-
փիւրէ ժայռին կռթնած՝ խորհտաբար կը գիտէ
առջեւի խորխորատն, ուր չորս ձոր զիրար կը
կտրեն կամ իրարու կը միանան: Օգի մէջ կա-
տարեալ խաղաղութիւն կը տիրէր. երկինքը ջննջ
էր, աստղներն իրենց մանրիկ լոյսերով մեր ոչ-
ընդարձակ հորիզոնը կը լուսաւորէին. տեղ տեղ
միայն՝ թուր ամպեր գետ կը գիտուէին: Զինը
ձանապարհին վրայ առատութեամբ սփռած պըն-

գած՝ իր սպիտակութեամբը գիշերան խաւարին՝ աղօտ հակապատկեր մը կը ներկայացնէր։ Կայարանին կից հեռագրատուն կար եւ օգերեււաբանական դիտարան։ — Ուղեկիցներէս մին առաջարկեց փողր ինչ տարնալ։ Այն միջոցին Գաբաձէ կը նշանակէր ստամոքսի մէջ տաք կամ տաքցընող ըմպելիք ածել։ ամէնքս ալ համաձայնեցանք։ Տաք սենեակի մէջ, փողրիկ սեղանին շուրջը՝ դարձեալ տաք թէյ, զանազան թեթեւ ուտելիքներով՝ ձեռքէ առանձնորդուած. այս եղաւ մեր տաքնալու գործողութիւնը։ Կայարանին ճաշարանը յարմարութիւններէ զուրկ էր, եւ թե՛ ուղեւորները շատ խստապահանջ լինել չուզէին, թե՛ ուտելիք եւ թե՛ խմելիք՝ ինչ որ ցանկան կրնան գտնել այստեղ։ Ինչ յանձնեցին փորձել՝ տեղական, կրկի պարաստուած պանիրն, որ ամբողջ կաւկասի մէջ ծանօթ է Օսի Գաբաձէ անունով, որովհետեւ Օսերն (Օսետին) են պարաստողները։ Երբ մեր տաքութիւնը դրսէն եւ ներսէն արդէն կատարեալ էր, աւելորդ չհամարեցանք փողր ինչ երկնայէ նստարաններու վրայ. քնելու կամ երկար ժամանակ պառկելու եւ հանգստանալու մասին մտածել իսկ պէտք չէր, որովհետեւ դատապարտուած էինք շուտով ելլել եւ ամբողջ գիշեր անդադար չլսած գնալ, որպէս զի հետեւեալ երեկոյ կարենային Տփղիս հասնիլ։ Այս միջոցին, դուրսը նոյն կարգը կը կատարուէր՝ ինչ որ մեր միշտն է։ Տփղիս անցած բոլոր կայարաններուն մէջ։ Փոխեցին ձիերը, խնայեցին նորերը։ Հին կատապանը կաւ խողովելու իր ԲԱ ԳԱՅԻՐ՝ ԷՄԻՆՔԻՆԷ, նորը նստալ իր տեղն, եւ կտաքը պատարաստ էր գմբղ ընդունելու։ Պիշիք փաթեթուած մեր վերարկուներու եւ զլիւնտններու՝ գրաւեցինք դարձեալ մեր տեղերը հանրակացոյնի մէջ։ շաւիղ նոր կտաքանքին եռանգուն մարակը, բարձրացաւ անպակեցու միօրինակ դասփռողն։ Եւ այսպէս Կորիկ կայարանն ալ թողնել մեր ետին։

Սկսած ենք ելլել, ելլել միշտ դէպ ի վեր, մանաւանդ երբ Կորիկ փողրիկ գիւղն անցնելէ վերջը՝ մտանք Բալաբաձէ ձորն, ուր քանի մի անգամ՝ քարերէն կամուրջներու վրայէն ալ ու ձայն կորեցինք համաժողով գետաբն, եւ խիստ զառիվներով եւ պտղամեղմով դարձեալ եւ աւելի վեր սկսանք բարձրանալ։

Հասած ենք մեր ճանապարհին ամենաբարձր կէտը, ծովու երեսէն 7694 ոտք բարձր ենք։ (Դմանք կը չափեն մինչեւ 8142 ոտք) Այս բարձրութիւնը գոյութիւն չունի Եւրոպայի մէջ. ուր ամենէն բարձր լեռնային ճանապարհը Սէմ-

պլոնի (Simplon) գագաթնէ սիրուն անցքն է 69 քիլոմետր երկայնութեամբ եւ միայն 6147 ոտք (3518 մետր) բարձրութեամբ։ Չնոսալահած դէպ ի միտ երեսն, դէպ ի Ներքիսկան, կանգ առնելք այս բարձրութեան վրայ, եւ մտաւոր ակնարկ մի արձակելք մեր շուրջը, մանաւանդ երկու կողման, երկու թեւերուն վրայ։

Այս կաւկասեան գլխաւոր լեռնաշղթան, առանց ընդհատման մօտ 1450 քիլոմետր երկայնութեամբ կը տարածուի Սեւ ծովու եզերքէն (Անապա քաղաքին քովէն, 44° 54' 24" լայն, եւ 54° 58' 32" երկ.) մինչեւ Կասպից ծովը (40° 33' 27" լայն, եւ 67° 9' 29" երկ.) երկու մասի բաժնելով այն երկիրն, որուն իր անունն է տուած։ Եւրոպան Սիպիլէն բաժնող լեռնաշղթան՝ կաւկասեան ալ թէ աշխարհագրորդն եւ թէ քաղաքականապէս կը բաժնէ Հիւսիսային Կաւկասի (Северный Кавказъ) եւ Անգրիկական (Закавказье, ռուս.՝ նկատելով հիւսիսէն, Պետերբուրգէն)։ Իր ամենաբարձր սարերն եւ անցքերն՝ Եւրոպայ եւ Կազբէկի մէջ եղած տարածութեան վրայ են, ուր բնակող լեռնական գիւղացիք՝ իրար հետ հաղորդակցելու համար ստիպուած են այնպիսի անցքերու դիմել, որոնք մշտական ձիննապատ գագաթներուն եւ նոյն իսկ սառնամաղկաւոր վրայ գտնուելով՝ դժուարամտաշէն, մանաւանդ թէ մեծապէս վտանգաւոր ալ են։ Այս անցքերէն ոմանց դիրքը մինչեւ 12.000 ոտքն ալ կ'անցնի։ Գլխաւոր լեռնաշղթային չննդոյնական միջոցեանքն աւանանցած գագաթը 8000 ոտքէ բարձր է, եւ այս՝ համեմատաբար մտաշէն անցքն է, ուր ուղղուած է եղեր, ի սկզբանէ, Կաւկասի երկու բաժնիներն իրար հետ հաղորդակցելու ծառայող կայն, եւ ուսկից կ'անցնի նաեւ. այժմեան օաղմալիրական կոլուած ճանապարհը։ Միւս լեռնանցքներուն վրայ, որոնք 10—12000 ոտքի կը հասնին, ոչ մի ուղի չենուած է։ Բայց պատմութիւնը մեզի ցոյց կու տայ, որ երբ հարկն ստիպէ, նոյն իսկ հազարն դժուարութիւններ ենթակայցընող լեռնանցներն ու գագաթներն ալ մտաւելի եւ անցանելի կը հանդիսանան։ Այսպէս անցան Անիւրաղ, Դարաղը, Մուշուրը, եւ այլ զորպակեաներ Ալպեան լեռները։ Սակայն առանց որեւէ ճիշդ համեմատութիւն զննելու՝ աւելորդ չեմ համարիր այս առթիւ յիշել, որ կաւկասի հայ զորպակեան մը նոյնպէս կատարած է սոյնօրինակութեան մէջ՝ "պարսկական եւ անգլիական, բառերով է կնքուած։ 1853ին, "կաւկասեան, պատեւ-

չեմ յիշեր: չիշդ այս միջոցին՝ բարձունքէն ա-
հագին ձիւնակոյտ մը կու գայ կը թաղէ իր
տակը հազարապետահին իր կառքին մէջ. իսկ
այսպիսին, որ կառքէն գուրս էր՝ կ'ազատի: Այս
արկածին վրայ, այն բարձունքն, որ երկու գա-
ւաթէ ունի մեծ եւ փոքր, իր սկսի յիշուիլ իր
գոհին անունովը, որ մինչեւ հիմայ նոյնպէս կը
շարունակուի: Զիւստի եւ կուսի գագաթնե-
րուն առջեւն ալ զինուորներն եւ կողաքներն ձիւ-
նակոյտի զոհ են գնացած: իսկ թիւս ստուած
բարձունքին տակէն թիթուահամ հանքային ջուր
կը բոխի, որու համը կարողացան եւ ազդիլ իր
պահապան սարին անուան վրայ:

Ճանապարհին այս մասին վրայ, շու-
տուող բարձունքը 11 հատ են, իրարու բաւա-
կանման կանգնած, կարծես այն նպատակով, որ
եթէ իրենցմէ մէկը յայտնուի, միւսն օգնութեան
հասնի եւ անպատճառ խափանեն անցքը: Այս
շուշունքներն անցնելէն վերջն է, որ մեր առջեւ
կ'իջէ ռազմավարական ճանապարհին ամենա-
բարձր կէտն՝ ուր քարէ փոքր սիւն մը կայ՝ վրան
Крестовый перевалъ 7694 фута — «Խու-
շունեղ 7694 ֆուտ, արձանագրուած: Այսպէս
կոչուելուն պատճառն է՝ ճանապարհէն կէս քի-
լոմէտր անդին, գէպ ի ձախ՝ քարէ մեծ խաչ մը
գտնուիլը, որ անկուած է այնտեղ 1824ին
կազմար նախկին Երմոլով փոխարքայէն: Այս
խաչին համար պնդողներն կան թէ՛ Նորգոմ-
ք է 1824ին եւ ոչ թէ Կանչուս-ք, որովհետեւ վրաց
աւանդութիւնը կը պատմէ թէ այնտեղ այսպիսի
խաչ մը կայ եղբոր դրուած՝ իրենց Թամարա
Թագուհիէն կամ Գաւթի Նորգոյի արքայէն: —
Ուրիշ աւանդութիւն մ'ալ կ'ուզէ հաւա-
տացնել թէ այն միւսնոյն տեղը հին յուսական՝
կամ գոնէ յուսական անունով փոքրիկ աւան
կայ եղբոր — Գաւթ-ճիւր (Լուսակիր), ուր
Ա. Գարուն 40ական թուականին Ս. Անդրէաս
Նախակոչ Օսեանիմներուն քրիստոնէութիւն է
բարդգրի՝:

1 Բանի որ աւանդութիւններ յիշելի, պատմութեան պո-
տեղ նաեւ հետեւեալ աւանդակը կուսանալ զիստ. որ
լեւնաղծային վրայ, որ կը գտնուի ռուս հեղինակի մը
քով՝ НАДЕЖДА, ПИРОГА И ЛЮДИ НА КАЗАКЪ. «Ապագէզին,
Բուսթիւն եւ Թարսիի ի կապիս» էջ 57—58): — Կար
ժամանակի երբ կապիս պարսկացի շարք մէն էր,
կանապատս եւ կանապատէս մասային մէկուն է: Այն մի-
ջոցն լեւան անապատը զապալման վրայ քարայրի մէջ
նշանակ էր կը բնակէր, որ մէջ քարայրի ոչ հանգիստ
բար ստանալէն: Երբից քով ձիւնուորն որ մը լեւնաղծ
կուսանէ, որ գէթ մի անգամ Լուսակիր իրաւունքին տալ
խնդրէ՝ քովէ հանելու ստանալէն: Լուսակիր սոց անոր
խնդրի, առանց հորդորելու իսկ թէ կը իջնի զիստի
զիստ անապատական իր նպատակին հասնելու: Համար,
չկ'անար որ մեծ ունեւոր մը գտնուի, լաւ եւ կարգաւոր կրակի
մէջ, եւ Երբ ստանան, իր սպորտութեան համամաս գոր-
ծեալ ելան եւ զլուրէ քարայրէն ներս կոխեց, ուր

Գարուն սկիզբները (1811ին), ռուս զու-
րապետ մը՝ տեսնելով որ այս բարձր լեւնանցքը
շատ քիչ վտահոգութիւն կը ներշնչէ իրրեւ
ապահով ճանապարհ անցողաքարի, եւ ձիւնէն
խեղդուելու վտանգներն ալ բաւական շատ են,
անապատիկց կուսանեան զլեւան որ կտաւախու-
թեան, որ այս լեւնանցքի վրայ ալ՝ բացառա-
պէս ապաստանարան կամ յատուկ վանք մը
հիմնուի, վտանգեալներն ազատելու նպատակաւ,
Ալպեան Ս. Բեռնարդէ նման. բայց այն ժամա-
նակուան կապիսեան կուսանալու շարքները
ցաւ այս գեղեցիկ Թարսիք՝ պատճառ բերելով
տեղացի վանականներու ադիտութիւնը:

Իսկ մեր կառքը՝ խորին միտութեան մէջ,
Երմոլովեան կաշքարի ուղուած 7694 ոտք բար-
ձրութիւնն անմասն թեւակոխելէն վերջը,
սուեր եր արդէն խոնարհիլ գէպ ի վար, գըւ-
խաւոր լեւնաղծային միւս երեսը, Անդրկաւ-
կասի կողմը, ձախ կողմէն ունենալով Գուդ լե-
ռան կողմ իր անմասնելի ձիւնաթափան սաղա-
արտովն, եւ արջն ունենալով՝ «Եթէ եղբայրդ, ա-
ստուած սարն, իր 7 իրարմ տարբեր գագաթներե-
րովը: Լեւ, բարձունք, հովիտ, բլուրն ալ միւս-
նախադադ եւ կարծես միմիանց վրայ դիպուած,
ահա թէ ինչ կը ներկայացնէր մեզ այստեղ՝
լեւնութիւնը: — Ինչնելով այսպէս գէպ ի վար
մտանք եւ կտրեցինք Սեփան-ձի (ЧертоваЯ до-
лиНА) կողմէն հովիտը, զոր ռուս բանաստեղծը
(Լեւնանալով) անուան նորունութիւնէն օգտուելով
կը նախնորէ Սեփան-ձի կուրի՝: Սահմանային
կուրի ելու պատճառն այն է, որ այս հովիտը՝
վրաստանի սահման կը մըլուտուի: — Միւսնոյն
թամանակ միւս՝ այն է մեր անցած հիւսիսային
երեսին վրայ, կը թուրքերը նաեւ անգուսպ Տե-
րեքն, որու փոխանէն, մեր ստորտուր կը թանար՝
ոչ-նուազ գահավէժ անդնդի մը մէջ Ա-
րագվա գետը՝ հանգարտ եւ արծաթափայլ՝
ճիշդ հակապատկեր առաջնոյն:

(Ընթերցանելի)

Կ. ՏԻՆԻՐԵԱՆ

մարդ իսկոյն, Լուսակիր անունը տալով, մտեցաւ սա-
տանային եւ հարցէ ունեւորը՝ յոսիկոյն բանց այնպէս
ստոր ճնշեց ստանալիս չիքէ, որ ստանաւ սարսափելի
ցուէն սխալ պղտ ստանալի շարքէ: Գրքն իր նպատակն
մեծ էր. թէ ինչ եւ ծովուն երեսը կը հասնէր թէ կապիս
ծովուն եւ անոց մէկունի կապիսեան լեւնէն ուղեւորի
կը հարուստէր: Եւ ստանալին այս պոչի հարուստներն
է, որ դոյացեր են կապիս լեւնէրուն մէջ պոչիստ հո-
գիւններ, ձորեր, փոսեր, այնպէս խառնիրուն եւ անհարթ:
1 Լուսակիր Վերտաք բարձր կը նշանակէ սահմա-
նային, իրրեւ արմատ ընդունելով Վերտ (գիծ, սահման)
բարձր, միւսնոյն բարձր կը նշանակէ նաեւ ստանալիս,
Վերտ (ստանալ) արմատէն անելով:

